

Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызы

Муниципалдыг бюджеттиг ниити ооредилге чери Кара-Чыраа ортумак школазы

ШМК-ның хуралыга көргөн
Протокол № _____
_____ / _____ /
« _____ » _____ 2024 ч.

Директорнуң өөредилге талазы-биле
оралакчызы чөпшээрэн _____
/Кара-оол Р.Ю./
« 31 » 08 2024 ч.

Школаның директорунуң
100 дугаарлыг доктаалы-
биле бадылаан _____
« 31 » 08 2024 ч.

Тыва чогаал эртеминге ажылчын программа

Класс: 9

Башкызы: Ондар О.В.

Кара-Чыраа - 2024

Тайылбыр бижик

1. «Төрөөн (тыва) чогаал» эртемнге Федералдыг ажилчын программазы («Төрөөн дыл болгаш төрөөн чогаал» эртемнер адыры) (улаштыр – тыва чогаал, тыва чогаал программазы) тыва дылын эки билир уругларга таарыштыр кылдынган, программада тайылбыр бижик, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ, тыва чогаал программазын шиңгээткениниң түннелдерин киирген.

2. Тайылбыр бижик кезээнде тыва чогаал эртемин өөредириниң ниити сорулгазын, өөредилге планында туружун, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ болгаш программаны шиңгээткениниң түннелдерин киирген.

3. Өөредилгениң ужур-уткалыг кезээнде ортумак ниити өөредилгеде класс бүрүзүнге албан өөредирин сүмелээн чогаалдарның даңзызын тодараткан.

4. Ортумак ниити өөредилгеге тыва чогаалды шиңгээткениниң бот-тускайлаң, метапредметтиг, ол ышкаш өөредилге чылында шиңгээткен турар ужурлуг предметтиг түннелдерни программада киирген.

5. Тайылбыр бижик.

5.1. Программа башкыларга өөредилге адырында чаа үениң педагогиктиг болгаш методиктиг угляныышкыннарын чугулалап, ажилчын программа тургузуп ажилдаарынга методиктиг дуза көргүзөр сорулгалыг ажилдап кылдынган.

5.2. Өөредилгениң регионалдыг болгаш этнокультурлуг онзагайларын чугулалап, сайзыралдыг ниитилелге амыдырап-чурттаар, Россияның хөй националдыг чоннары-биле акы-дунмалышкы хамаарылгалыг, патриотчу болгаш эп-найыралчы туруштуг, ол ышкаш кожа-хелбээ чоннарның культуразын билир хамаатыны кижизидер болгаш сайзырадыр сорулга салдынган, эртемни дедараалаштыр өөредир принциптерже кичээнгейни углаан.

Кижилерге ынак болурунга, тыва чоннун культуразын суртаалдаарынга, янзы-бүрү чоннарның дылын, ёзу-чаңчылын хүндүлээринге, найыралдыг харылзаа тудуп чурттаарын хевирлээринге, делегейге тайбыңны чарлап делгередириңге, өзүп орап салгалды кижизидеринге тыва литератураның салдары улуг. Ол Бүгү-российжи үне кылдыр санаттынып турар.

5.3. Өөредилгениң аңгы-аңгы чадаларынга, уругларның назы-харынга, сонуургалдарынга дүүштүр чечен чогаал – уран чүүлдүн хевири дээрзин шиңгээдирин Программада киирген. Уран чүүлдүн бүгү хевирлери-биле бир дөмей чогаалдың өзөөн автор – чечен чогаал (сөзүглел) – номчукчу деп билиишкиннер тургузуп турар.

5.4. Тыва чогаал эртеми уругларны чагай үзел-бодалдарлыг болурун, эстетиктиг көрүжүн хевирлээр, ном-дептерге сонуургалдыг, бойдуска, кижиге, дириг амытаннарга ынак, ужур-чурумга кижизидер. Чүвени хөй талалыг шиңгээдир, делгем билиглиг, аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай болурун хевирлээр.

5.5. Тыва чогаалды төөгү болгаш ёзу-чаңчылдарга даянып өөредирин программада үндезин кылдыр алган. Тыва чоннуң улусчу кижизидилгезин, ёзу-чаңчылдарын, чаңчылчаан ажыл-ижин, делегейге көрүүшкүнүн илереткен чогаалдарны уругларга таныштыраын болгаш сайгарып өөренирин кичээнгейге алган. Амыдыралдың бүгү байдалдарында амыдырап-чурттаарынга уругларны белеткээрин чугулага ап турар.

5.6. Тыва чогаал эртеминиң ужур-уткалыг кезээнде аас чогаалының жанрларын, тыва чогаалчыларның кижизидилгеге салдарлыг чогаалдарын, ол ышкаш Россия болгаш делегей чоннарының, Тываның орус дылдыг чогаалчыларының тыва дылче очулдурган чогаалдары кирип турар.

5.7. Эрте-бурунгу шүлүк тургузуглуг «хам алгыштары» деп билигни программада бир дугаар киирген. Алгыш-йөрээлдерде, хам алгыштарында национал-төөгүлүг болуушкуннар, үндезин ёзу-чаңчылдар кирген дээрзин уруглар өөренир.

Россияда хөй аймак чоннуң төөгү-культурлуг амыдыралын, чараш мөзү-шынарын болгаш чаңчылдарын көргүскен аас чогаалының хевирлерин, чечен чогаалын шингээдири улуг кижизидикчи болгаш өөредиглиг салдарлыг.

5.8. 5-8 класстарга тыва литератураны жанр, аймак болгаш проблема-тематиктиг принциптерге даянып өөредир болгаш мөөңнеп шингээдири сүмелээн.

9 класска тыва чогаалды төөгү-биле холбап, төөгү-литературлуг принципке даянып өөредир: эрте-бурунгу түрк бижимел тураскаалдар, орхон-енисей бижимелдери, XX вектиң тыва чогаалы, XXI вектиң бирги чартыының чогаалдары.

5.9. Тыва чогаал эртемин өөредириниң ужур-уткалыг кезээ.

Улустуң аас чогаалы: үлегер домактар, чечен сөстөр, улустуң ырылары, кожамыктар, тывызыктар, тоолчургу чугаалар, төөгү чугаалар, йөрээлдер, хам алгыштары, тоолдар, маадырлыг тоолдар (эпос);

эрте-бурунгу түрк бижимел тураскаалдар;

тыва чогаал проза, поэзия, драматургия;

Россия чоннарының чогаалы, делегей чоннарының чогаалдары;

литература теориязы (шингээдир ужурлуг ниити билиглер).

5.10. Тыва чогаал эртемин өөредир дараазында сорулгаларны чедип алырынче угланган: уругларның номчулгага сонургалын бедидер, номчулга болгаш чугаа культуразынга өөредир чоннуң аас чогаалының чараш мөзү-шынарынга хамааржыр үнелерни билир кижилер болуп хевирлеттинеринге чаңчыктыраы;

номчаан чүүлүнүң утказын билип, тайылбырлап, сайгарып, шын үнелеп турары, аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр ажылдарны күүседир;

амыдыралды чечен чогаалда көргүскенин сеткил-сагыжы-биле хүлээп, медреселдii-биле угаап, ханы сайгарып, болуушкуннарга хамаарыштыр бодунуң бодалын бадыткап, өскелерниң туружун билип, чечен чогаалда амыдыралды көргүскен онзагай арга, чонунуң чаңчылчаан ажил-хожулун, чуртталгазын көргүскен үнe дээрзин билиндирери;

бодунуң болгаш өске чоннарның үндезин ёзу-чаңчылдарынга, чечен чогаалынга хүндүткелдиг, кижиге ынак, хамааты болгаш патриотчу бот-медресели бедик кижиниң ниити сайзыраарынга чогаалдың уjur-дузазын суртаалдап, бот-тускайлаң номчуттунарынга сонуургалдыг болурун кижизидер.

Тема, эгениң ады	Программаның ужур-утказы	Шагы	Өөреникчилерниң күүседир ужурлуг кол-кол ажыл-чорудулгазы
Мөңгө даштың сарыны			
Эрте-бурунгу тураскаалдар	<p>Тыва литератураның сайзырап келген оруктары</p> <p>Бурунгу бижимел тураскаалдар «Күлтегин», «Күлтегинге тураскааткан биче бижик» (лит.очулга. Ю. Ш. Кюнзегеш, А. А. Даржай).</p> <p>«Означенное суурдан тывылган тураскаал» (очулга Ю. Ш. Кюнзегеш)</p>	2	<p>Тыва литератураның тыптып, сайзырап келген оруун, бадыткалдыг шингээди өөренир.</p> <p>Таблица-биле ажыл: тыва литератураның тыптып, сайзырап келген оруун торадып өөредир. Тыва чогаалдың сорулгаларын, үндезилекчи-чогаалчыларның сайзыралга салдарының дугайында өөредиглиг чугаага киржир.</p> <p>Литературлуг терминнерни ажыглааары: литературлуг маадыр, омур-хевир, тема, идея болгаш чечен чогаалда көдүрттүнген чидиг айтырыглар, тыва литератураның сайзырап келген оруктары дээш оон өске билиишкиннерниң ужур-утказын билир.</p> <p>Баштайгы тыва чогаалдар, оларның бижиттинген онзагайлары-биле таныжары. Ниити медээден чугула бодалдарны ылгап, демдегледип билири. Башкы, эш-өөрү-биле аас чугаага киржип, айтырыгларга тода харыылаар.</p> <p>Орхон-енисей бижиктери төөгү, дыл база чогаал сайзыралының чажыттарын шыгжаан делегей чергелиг үнелиг чүүл дээрзин медереп билир. Бурунгу бижимел тураскаалдар, “Күлтегин” деп чогаалда девискээр, омур-хевирлер дугайында, бижиттинген аянынының дугайын сайгарып өөренир. Тоожуушкун кезектерин тодарадып билир.</p> <p>Чогаалдың тема болгаш идеязын тодарадыр сайгарылгалыг чугаага бодунуң бодалын илередип билир. Шүлүктү очулдурганының төөгүзүн өөренир. Көжээде бижимелдерни сайгарар эге билиглерни шингээди. Эртенги-бурунгу бижиктерде чечен үе, чечен девискээр онзагайларын тывар.</p>

			<p>Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалда онзагайын илередир.</p> <p>Маадырның төрөөн черинге ынакшылды, шынчы чорукту көргүскенинин аянын тодарадыр.</p>
<p>Тыва чогаалчыларның шүлүк чогаалы</p>	<p>Ю. Ш. Кюнзегеш. Баллады «Көк-Эл», «Багырның хылыжы».</p> <p>А. А. Даржай. Шүлүк «Бурунгунуң изи-биле»</p> <p>И. Б. Иргит. Шүлүк «Көжээ дажы»</p>	3	<p>Балладаның тема, идеязын, болгаш композициязынын онзагайын тодарадып; сюжеттиң онзагайын, дылдың чурумалдыг аргаларының ажыглалын илередип билир. Чогаалдың жанрының онзагайын тодарадып чугаалаар. Теманы тодарадырының үндезинин илередип билир. Чогаалда көдүрттүнген чидиг айтырыгга, төөгүлүг болуушкуннарга, Көк-Элдин овурунга, чоннуң дарлакчылар-биле демиселин көргүскенинги хамаарылгалыын тодарадып чугаалаар. Детальдың символиктиг утказын тодарадыр.</p> <p>Чогаалга план тургузуп, эдерти чугаалаар.</p> <p>Бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседир. Немелде материалдар-биле ажыдап билир.</p> <p>Чогаалдың тема, идеязын, үе болгаш девискээр дугайын тодарадып билир. Чогаалдың адының символиктиг утказы-биле ажылдап билир. Чогаалдың идеялиг утказын шиңгээдип алырынга үлегер домактарның, чечен сөстөрнүң салдарын билип турар. Авторнуң туружун тодарадып, бот хуузунуң бодалдарын аас, бижимел логиктиг шын илередири.</p> <p>Шүлүктүң идеялиг ужур-утказын, хамааты сорук киришкенин тодарадыр. Мөзү-шынар айтырыының философчу утказын тайылбырлаар. Чагыг мотивин илереткенинги, чогаалдың дылының онзагайын тодарадып, ужур-утказын сайгарып шыдаар. Авторнуң туружун лириктиг маадырның овурунга даянып, илередир билир.</p>
Танды, Саян ийи сынның аразынга			
<p>Тыва чогаалчыларның</p>	<p>С. К. Тока. Очерк «Каргыга чорааным»</p>	3	<p>Тыва литературада очерк жанрын сайзырадырынга чогаалчының үлүг-хуузун тодарадып билир.</p>

<p>проза чогаалы</p>	<p>Н. Ш. Куулар. Тоожу «Аңнаашкын соонда болчаг» (шилиттинген эгелер).</p> <p><i>Теория литературы:</i> очерк дугайында билиг</p>		<p>«Каргыга чорааным» деп очеркти бижээниниң онзагайын иледерип билир.</p> <p>Тоожукчу маадырның овор-хевиринге үнелел бээри, тодаргай үени чогаалда чураанының онзагайын илередип билир. Дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайын сайгарып, чогаалдың идеязын илередиринге дээштиг салдарын тодарадыр. Бижимел ажылдарны күүседип билир.</p> <p>Чогаалдың кол болгаш иштики темаларын тодарадып билир.</p> <p>Тыва литературада очерк жанрының сайзыралының төөгүзүнүң дугайында чугаага киржир. Очерктиң хевирлерин тодрадып шыдаар.</p> <p>Чогаалдың тема, идеязын тодарадыр, үе, девискээр байдалдарын чечен чураанын тодарадып сайгарып билири. Төөгү болгаш күрүне айтырыы деп билиишкиннерни номда бердинген айтырыгларга дүүштүр сайгарар.</p> <p>Төөгүде эрте-бурунгу түрктөр аразында эвилелчи болгаш чөрүлдээлиг хамаарылгаларның үнүп кээр чылдагааннарын сөзүглелге даянып шиңгээдир. Урандай болгаш Аялзаның овор-хевирлеринге даянып, хүлээлге (күрүне чергелиг) болгаш сагыш-сеткил (амы-хуунун) чөрүлдээзи деп билиишкиннерни сайгарар, ынакшыл темазын ажыткан чугаага киржир.</p> <p>Боттуг чүүлдерниң (детальдар) овор-хевирлер чурруурунга салдарлыын тодарадыр.</p> <p>Медерелдиг, аяныг номчуур, дылдың чурумалдыг аргаларын илередир, оларның чогаалга салдарын тодарадыр, сюжеттиг шугумун тодарадып план тургузар. Чогаалдың кижизидикчи ужур-утказынга дүүштүр чугаага киржир.</p>
<p>Тыва чогаалчыларның шүлүк чогаалы</p>	<p>С. А. Сарыг-оол. Поэма «Саны-Мөге» (шилиттинген эгелер).</p>	<p>5</p>	<p>«Саны-Мөге» деп шүлүглелдин тема, идеязын тодарадыр.</p> <p>Чогаалда чураан болушкуннарның болгаш Тыва төөгүзүнүң арыннарының харылзаалыын тодарадып билир. Авторнун чогаалды бижээниниң аянын, дылдың чурумалдыг онзагайын илередир. Чогаалда чечен девискээр, чечен үени чогаалдан бадыткалдыг чижектер-биле илередир.</p>

	<p>З. А. Намзырай. Шүлүк «Аяк хээлиг Тыва чуртум» («Узорчатая моя Тува»).</p> <p><i>Теория литературы:</i> баллада, лиро-эпический жанр</p>	<p>роман, оларның тус-тус онзагайын тодарадып билир. С. Б. Пюрбюнүн хамааты лириказын өөренип, шиңгээдир. «Кара-Суг», «Хайыракан» деп чогаалдарда философчу бодалдар, хосталга темазын чырытканының онзагайын тодарадып шиңгээдир. Бойдус чурумалын бижип тура, кижиниң чер, бойдус-биле чергелешкек хамаарылгалыын илередип өөренир. Лириктиг маадырның иштики сагыш-сеткилин илередир, авторнун туружун тодарадырынга салдарын тывар. Бижик демдектериниң чогаалда ужур-утказын, дылдың чурумалдыг аргаларын сайгарар.</p> <p>Зоя Намзырайның чогаадыкчы допчу-намдары-биле таныжылга. Чогаалдыңхей-аът киришкинниг адының символиктиг, деңнелгелиг утказын тодарадып билир. Төрээн черниң эрткен, амгы болгаш келир үезин илереткениниң онзагайын тодарадыр. Чогаалды сайгарып, дылдың чурумалдыг аргаларының салдарын сайгарар. Риториктиг айтырыгларның, адалгаларның, бижик демдектериниң ужур-утказын, идея илередиринге салдарын тодарадыр.</p>
<p>Тыва драматургия</p>	<p>В. Ш. Көк-оол. Трагедия «Хайыраан бот»</p> <p><i>Теория литературы:</i> трагедия</p>	<p>2</p> <p>Драматург В. Ш. Көк-оол оолдун чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжылга. Тыва литератураның сайзыралының төөгүзүндө шииниң быжыг туружун база чогаалдың тема болгаш идея, сюжет болгаш композициязын тодарадып өөренир. Шииниң чөрүлдээниң чидиг талаларын болгаш маадырларның омур-хевирин, сюжет шугумунуң тода илереттинип турарын шинчилеп өөренир. Чуртталганың үнези, ынакшыл, мөзү-шынар айтырыгларын херек кырында амыдырал-биле холбаштырып сайгарар чугаага киржир.</p> <p>Чогаалдың трагедия жанрынга хамаарышканын тодарадыр, литературлуг терминер-биле ажылдаары: трагедия, чидиг чөрүлдээ, эрте-бурунгу Греция дээш оон-даа өске.</p> <p>«Хайыраан бот» деп шиини дугайында сайгарылгалыг чүүлдер-биле ажылдап билир. Бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседир.</p>

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	В. Шекспир. Шии «Ромео биле Джульетта» (очул. С. Б. Пюрбю) (шилиттинген эгелер)	2	Бөлүктөп ажилдаары: чогаалдың тема болгаш идеязын илередир. Шекспирниң чогаалдарының тыва дылда очулгазының дугайында өөренир. Очулга ажылынга дүүштүр ханы билдилик болурун тодарадып өөренир. С. Б. Пюрбюнүң очулгаларының («онегин строфазы») дээштиин тодарадыр.
Дайын дээрге дарызыг чыт			
Тыва чогаалчыларның шүлүк чогаалы	С. Б. Пюрбю. Шүлүк «Тулчуушкунче» Баллада «Кызыл кош»	2	Шүлүктүн тема болгаш идеязын, сорук кириер көдүрлүүшкүнүн тодарадыр. Лириктиг маадырның овуру болгаш бүгү чоннун сеткил-хайныышкынның овуру-хевири чергелештир тодарадып сайгарар. Амыдыралда боттуг барымдааларга даянып, чогаалда болуушкуннар болгаш маадырларның овуру-хевири холбаштырып сайгарар. Шүлүк чогаалының долу сайгарылгазын күүседир. Балладаның бижиттинген төөгүзүн тодарадыр, тема болгаш идея, тоожукчу маадырның мурнундан хамааты туружу бедик кылдыр чураан – тыва чоннун Кызыл Армияга бүгү талалыг дузазын көргүскен чоннун ниитижиткен овуру-хевири тодарадып өөренир. Чогаал маадырларының овуру-хевири болгаш чечен үени тайылбырлаар. Чогаалдың композициязын тодарадыр. Шээжи-биле аянын номчулганы күүседир.
Тыва чогаалчыларның проза чогаалы	С. А. Сарыг-оол. Тоожу «Белек». О. К.Саган-оол. Очерк «Арат чоннун мурнундан» (шилиттинген эгелер)	3	Тыва литератураның төөгүзүндө тоожунун туружун тодарадыр. Чогаалдың бижиттинген төөгүзүн, чоннун ниити бедик көдүрлүүшкүннүг овуру-хевири чогаалга даянып, тайылбырлаар. Чоннун патриотчу аажы-чаңын чураанының онзагайын илередир, сөзүглелдерге бадыткап тайылбырлаар. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагайын тайылбырлап билир. Чогаалдың социал-төөгүлүг болгаш мөзү-шынар илереткен дээштиг талаларын сайгарып билир. Тыва литературада очерк жанрының сайзыраарына О. К.Саган-оолдун кириген үлүг-хуузун тодарадып өөренир.

			<p>Чогаалдың очерк жанрының сайзыраарына идиблиг бооп турарын тодарадыр. Идейлиг угланыышкынын болгаш темазын илередир. Тоожукчу маадырның оурун тода ажыдып билир. Чогаалда социал-төөгү болгаш мөзү-шынар айтырыгларын көдүргенин сайгарар чүгаага киржир, бодунуу-биле билип турарын тайылбырлаар.</p>
Тос-ла чүзүн малымайны			
<p>Тыва чогаалчыларның шүлүк чогаалы</p>	<p>В. Л. Эренчин. Шүлүк «Дөнен-Шилгим»</p> <p>В. Л. Эренчин. «Кадарчы уруг»</p> <p>В. С. Серен-оол. Шүлүк «Өгже чалалга»</p>	<p>1</p>	<p>Көшкүн чоннарның езу-чаңчылдарын чогаалда илереткенин тодарадыр. Чоннуң аътка – шынчы өңнүүнге хамаарылганы илереткенин сөзүглелге болгаш өске үндезиннерге даянып, сайгарар.</p> <p>Чогаалдың идеялиг угланыышкынын болгаш темазын илередир. Шүлүкчүнүн чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжылга.</p> <p>Чогаалдың дылының чурумалдыг онзагайларын тодарадыр. Ынакшыл темазынга бижиттинген баштайгы чогаалдарның бирээзи-биле таныжылга. Чогаалдың идея болгаш темазын илередир. Чогаалдың идеялиг утказын илередиринге деталь, диалогтарның салдырын сайгарып билир.</p> <p>Шүлүктүн тема болгаш идеязын тодарадыр.</p> <p>Тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр оран-савазынга – өгге хүндүткел ёзузун илереткенин чогаалдың лириктиг маадырының оурунга даянып сайгарып өөренир. “Өг”, “октаргай” деп билиишкиннерниң философчу утказының шүлүкте илереп келгенин бадыткалдыг сайгарып билир. Шүлүк чогаалының долу сайгарылгазын күүседир.</p>
<p>Тыва чогаалчыларның проза чогаалы</p>	<p>Е. Т. Танова. Тоожу «Кара-Бай» (шилиттинген эгелер)</p>	<p>2</p>	<p>Е. Т. Танованың чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжылга. Тоожунуң идеялиг угланыышкынын болгаш темазын илередир. Чогаалда чечен үе, чечен болуушкунну илередип, үениң идеологтуг угланыышкынын сөзүглел болгаш амыдырал-биле холбап, тайылбырлап өөренир. Кол маадырның оуру болгаш ооң портотивиниң дугайында сайгарып билир. Чогаалда социал-төөгү, өг-бүле, хуу амыдырал болгаш ниитилел амыдыралын</p>

			<p>көдүргөн айтырыгларны бодунуу-биле билип турарыңга болгаш чогаал сөзүглелдеринге даянып, тайылбырлаар.</p> <p>Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билир.</p>
Аспас дизе, хая көрүн			
<p>Тыва чогаалчыларның проза чогаалы</p>	<p>А. А. Даржай. Тоожу «Онгар» (шилиттинген эгелер)</p> <p style="text-align: center;">Чечен чугаа «Он рубль».</p> <p>Ф. Ш. Сегленмей. Тоожу «Тын дээш демисел» (шилиттинген эгелер)</p>	4	<p>Чогаалдың символиктиг адының утказын тодарадып билир. Тоожуда ниити чуруттунган овор-хевирлер-биле ажылдаар. Чогаалда социал-төөгү, мөзү-шынар айтырыгларының көдүрттүнгенин сөзүглелге даянып, тайылбырлаар чугаага киржир.</p> <p>Маадырларның аажы-чаңыңга үнелел кылып билир. Чогаалда “онгар” чурумалы маадырның иштики сагыш-сеткил илередириниң чепсээ дээрзин тайылбырлаар. Литературлуг терминнер ажыглап база чогаал сөзүглелинге даянып, «кижи», «өг-бүле» болгаш «ниитилел» деп билиишкиннерни сайгарарып, тайылбырлап билир.</p> <p>Чечен чугааның тема болгаш идеязын тодарадыр. «Адалар болгаш ажы-төл» темазын чогаалга даянып база херек кырында амыдырал-биле холбап, сайгарылгалыг чугаага киржир.</p> <p>Кырган-ава Сериңниң ооң оглу Мөңгүн-оолдуң аразында хамаарылганы чидиг айтырыгны көдүргенин ханы сайгарып билир. Аваның сагыш-сеткилдиң иштики байдалын (психологиязын) монолог дузазы-биле илерткенин сайгарып билир. Детальдарның (боттуг чүүлдернин), албан бижиктеринин идеялиг утка-хөөнүн илередиринге салдарлыын тодарадып билир.</p> <p>Дылдың чурумалдыг аргаларын, чагааларны ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билир.</p> <p>Чогаалчының чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын өөренир. Чогаалдың идеялиг утка-хөөнүн болгаш тематиказын илередип билир.</p>

			<p>Социал-төөгү болгаш чүдүлгө айтырыгларын сөзүглелге болгаш херек кырында амыдыралда байдалдарга даянып, тодаргай үелерде идеологтуг угланышкыннар-биле холбаштыр сайгарып билир.</p> <p>Маадырларга ниити болгаш тус-тус үнелелди берип билир. Бедик билиг чедип алыр күзелдиг, берге орук эрткен тыва ламаларның болгаш хуурактарның омур-хевирин сайгарып билир. Чогаалдың тургузуунуң, дылының онзагайын тодаргай ылгап өөренир. Ном саңынга болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билир.</p>
<p>Тыва чогаалчыларның шүлүк чогаалы</p>	<p>М. К. Өлчей-оол. Шүлүк «Үш чүве кара», «Үш чүве дошкун», «Үш чүве дудуу».</p> <p>Э. Б. Мижит. Шүлүглел «Сүбедей» (шилиттинген эгелер).</p> <p>А. А. Даржай. Шүлүк «Тыва дылым»</p>	3	<p>Шүлүктүн тема болгаш идеязын тодарадыр. Чогаалдың аас чогаалы-биле холбаазын илередип билир. Тыва шүлүк чогаалында үштээн тывызык-шүлүктер деп хевирин-биле таныжар, сөзүглел-биле ажылдап билир.</p> <p>Шүлүктү сайгарып билир. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билир.</p> <p>Шүлүглелинде тема, идеяны тодаргайлап, чечен үениң онзагайының дугайында өөредилге сайгарылгалыг чугаага киржир, тайылбырлап билир.</p> <p>Чогаалдың композиция тургузуунда онзагай талаларны: Сүбедейниң кыйгызын, Черниң харызын, Сүбедей болгаш Чиңгис-Хаанның диалогун, харыы-кыйгыны база Сүбедейниң ырызын, авторнуң чогаалды бижиирде философчу аянын, угаап-бодашкынын тодарадып билир. Шүлүглелди сайгарып билир.</p> <p>Чогаалда тема, идеяны тодаргайлап билир. «Шүлүк-тураскаадыг» деп билиишкинни тайылбырлап өөренир. Чогаалдың идеяны угланышкынын тодарадыр, лириктиг маадырның, оң хамааты туружун чогаал сөзүглелинге даянып сайгарар, илередип билир.</p> <p>«Ыдык», «ат-алдар» болгаш «чоннуң салым-чолу» деп билиишкиннерниң утка-хөөнү-биле ажылдап билир. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин</p>

			илереди, ооң уjur-утказын тайылбырлап билир. Чогаалды сеткил-хайнышкынныг номчуур, шээжи-биле аянынг чугаалап билир.
Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы	В. Г. Распутин. Тоожу «Дириг чорааш черле утпа» (очул. А. К. Калзан) (шилитгинген эгелер) <i>Төлевилел ажылы</i>	1	Чогаалдың тема, идеязын тодарадыр. Солдат шериг хүлээлге – дайынче шынчы сөс дугайында чугаага бодалын илереди, киржир. Маадырның овор-хевиринге үнелел бээр. Ниити ажылдаары: «Дириг чорааш черле утпа» деп төлевилелди күүседир.
Катаптаашкын, курлавыр – 1 ч.			

Л.Х.Ооржак ажылдап кылган.